

Pozitivist Bir Osmanlı Aydını Olan Ahmet Rıza Bey'in Dinî Görüşleri

Abdulkerim Saka*

* Öğr. Gör. Dr. / Lect. -
PhD

Selçuk Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü / Selçuk
University, Faculty of
Letters, Department of
History
sakaks.tarih@gmail.com
Konya / TÜRKİYE

Gönderim / Received:
15 Mart 2024

Kabul / Accepted:
21 Haziran 2024

Alan Editörü / Field
Editor:
Ayça Baydar

Öz

Bu makale pozitivist bir Osmanlı aydını olan Ahmet Rıza Bey'in dinî görüşlerini incelemektedir. Osmanlı Devleti'nin uluslararası ilişkilerde kaybettiği üstünlük ve saygınlığını yeniden kazanma çabası devlet adamlarını ve dönemin aydınlarını harekete geçirmiştir. Bir aydın olarak Ahmet Rıza Bey, Osmanlı Devleti'nin söz konusu üstünlüğü ve saygınlığı elde etmek amacıyla giriştiği modernleşme sürecinde siyasi faaliyetleri kadar pozitivist düşünceleri ile de ön plana çıkmıştır. Ahmet Rıza Bey mensubu olduğu toplumun sorunları üzerinde durmuş, bu durum onun Paris yolculuğu ve mücadelesini başlatmıştır. Düşüncelerinde geleneksel yaklaşımlardan sıyrılarak pozitivistliğe ve bilime dikkat çekmiştir. Bu düşünceleri onun dini görüşleri üzerinde de etkili olmuştur. Ahmet Rıza Bey din mefhumunu bir değer olarak görmüş, toplumsal düzen açısından pragmatik bir yaklaşımla önemine dikkat çekmiştir. Eğitim ve kadın hakları konusunda İslam dininin ortaya koyduğu argümanlardan faydalanmıştır. Ahmet Rıza Bey'in yaşadığı dönemin şartları fikir çeşitliğini ve bu fikirlerin sınırların dışına taşınmasını ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmada Ahmet Rıza Bey'in düşünce dünyası ve dini görüşlerine odaklanılarak sonraki döneme etkisi üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pozitivizm, Ahmet Rıza Bey, Osmanlı Devleti, Osmanlı Aydını, İslam.

Religious Thoughts of Ahmet Rıza, a Positivist Ottoman Intellectual

Abstract

This study examines the religious thoughts of Ahmet Rıza, one of the positivist intellectuals of the Ottoman Empire. The Ottoman Empire's efforts to regain the superiority and prestige it had lost in international relations mobilized the statesmen and intellectuals of the period. As an intellectual, Ahmet Rıza came to the forefront with his positivist ideas and political activities during the Ottoman Empire's modernization process aimed at restoring its lost superiority and prestige. Ahmet Rıza was interested in the issues facing his society, and this focus launched his journey and struggle in Paris. In his works, he drew attention to positivism and science by avoiding traditional approaches, and these ideas also had an impact on his religious thoughts. Ahmet Rıza regarded religion as a valuable concept to emphasize its importance for social order with a pragmatic approach and benefited from the scientific arguments that were put forward by the Islamic religion on education and women's rights. The conditions of the period in which Ahmet Rıza lived revealed the diversity of ideas and caused these ideas to be transferred beyond the borders. In this study, after focusing on Ahmet Rıza Bey's world of thought and religious views, we have tried to analyze his effect on the following period.

Keywords: Positivism, Ahmet Rıza, Ottoman Empire, Ottoman Intellectual, Islam.

GİRİŞ

Yenileşme ve modernleşme hareketleri Osmanlı Devleti'nde mecburi olarak ortaya çıkmış birer mefhumdur. Devletin özellikle XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başı itibari ile yaşadığı kayıplar bu mecburiyeti ortaya çıkarmıştır. Lakin bu çabalar her zaman istenilen sonuçları doğurmadığı için akamete uğradığı zamanlar olmuştur. Devletin sorunlarının çözümü ve Batı karşısındaki geri kalmışlığa çare arayışları ilk etapta bürokratların üzerine eğildiği bir mesele olmuştur. Lakin yapılan çalışmaların soruna çözüm üretememesi aydınları da harekete geçirmiş, zaman zaman yönetim şeklinin sorgulanması kaçınılmaz olmuştur. Ahmet Rıza Bey bu doğrultuda fikirlerini beyan eden bir aydın olarak meşrutî idareyi savunmuştur. Onun fikirlerinin temelinde ise pozitivist düşüncenin etkileri bulunmaktadır.

Ahmet Rıza Bey, Osmanlı Devleti'nde siyasi ve idari değişim düşüncelerinin gelişme sürecine fikirleri ile katkı sağlamış bir aydındır. Siyasi alanda olduğu kadar ortaya koyduğu fikirleri ile de Türk düşünce tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Bürokrasi içerisinde yer almış bir aileye mensup olması ve annesinin kültür seviyesinin yüksek oluşuna bağlı olarak aldığı eğitim onu bir adım öne çıkararak sorgulayan ve çözüm üretmeye çalışan bir fert hâline getirmiştir (Rıza, 1988, s. 11). Ahmet Rıza Bey, memuriyet vazifesinde bulunduğu dönemlerde sadece işi ile ilgilenmemiş aynı zamanda mensubu olduğu toplumun sosyo-ekonomik sorunları yanında Osmanlı Devleti millet sisteminin bir parçası olan dinî-etnik unsurlardan kaynaklı problemler üzerinde de durmuştur.

Osmanlı Devleti'nin bilimsel, ekonomik ve askerî yönden Batı'nın gerisinde kalması devlet adamlarını problemin nedenine ve çözümüne yöneltmiştir. Buna dayalı olarak dönemin politik sımaları dönemin aydını ve düşünürü de olmuşlardır. Mustafa Reşit Paşa'dan Mithat Paşa'ya kadar benzer birçok ismin giriştiği yenileşme çabaları ve ortaya koydukları fikirler bunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nde modernleşme çabaları ve meşrutî bir yönetim şeklinin kurulmasında Genç Osmanlılar önemli rol oynamışlardır. Tamamen aynı olmasa da meşrutîyetin ilan edilmesi gibi ortak bir paydada buluştukları Jön Türkler ya da İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının mücadelesi de bu yönde olsa da fikir ayrılıkları görülmektedir. Genç Osmanlılar'da görülen dinî ve karmaşık fikirlerin Jön Türkler'de seküler ve sade bir yaklaşıma evrildiği görülmektedir (Topuz, 2023, s. 454). Bunun temel nedeni daha hızlı aksiyon alınması gerektiğinin düşünülmesi ve sonuç odaklı hareket edilmeye çalışılmasıdır. Batının üstünlüğünün kabullenilmiş olması dolayısıyla bu mücadele ve fikrî değişimde Pozitivizm gibi modern ve Batılı fikirlerin atılan adımlara etki ettiği görülmektedir.

Pozitivizm ve Osmanlı Devleti'nde Bu Düşüncenin Ortaya Çıkışı

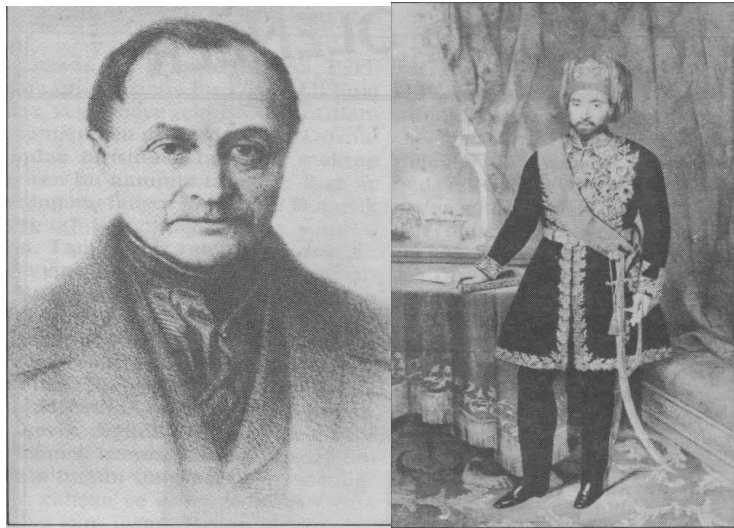
Pozitivizm düşüncesi XIX. yüzyıldan itibaren Fransa, İngiltere ve Almanya'da yayılma alanı bulmuştur (Gökberk, 1980, s. 461). Yüzyılın sonuna gelindiğinde ise Avrupa'nın neredeyse tamamına yayılmıştır (Mardin, 2014, s. 51). Pozitivist düşünce gerçek bilginin temel kaynağı olarak doğa bilimlerini kabul ederken metafizik değerlendirmeleri ve yorumlamaları da reddeder (Frolov, 1991, s. 389). Bu düşünce akımı sorunların çözümünde sayılabilen, ölçülebilen ve deney yapılabilen somut şeylere ehemmiyet vererek inançları kabul etmemekle birlikte din mefhumunu bir değer olarak tasnif etmektedir. Olgular ve değerler arasında mutlak bir şekilde ayırma gidilerek bilimsel düşünme şeklini ön plana çıkarmıştır. Pozitivist düşüncenin en önemli temsilcisi sayılabilecek Auguste Comte, bilimi felsefenin önünde görerek bilimin kendisinin bizatihi bir felsefe olduğuna işaret etmiştir (Hançerlioğlu, 1993, s. 317). Bu durumda bilim felsefeye üstünlük sağlayarak her şeyi tutarlı bir sistemin içine koymuş, bilimin felsefeye olan ihtiyacını da ortadan kaldırmıştır. Comte'un temel hedefi toplumun iyileşmesini sağlayarak bilimsel bilginin sentezini yapmak, toplumsal reform da teolojik düşünme yönteminden sıyrılarak pozitivistliğe özgü yöntemi yaygın hâle getirmektir (Raymond, 2000, s. 61). İnsan

düşüncesindeki değişim sürecini tarif ederken teolojik dönem ve metafizik dönemin ardından gelinen son noktanın pozitif düşünce dönemi olduğunu ortaya koymaktadır.

Batı'nın modern ve gelişmişliğini bilime dayandıran pozitivizm kültür ve din unsurunu değer olarak tarif ederek bunun her topluma uygulanabilirliğini ortaya koymuştur (Göle, 2000, s. 99). Bu düşünce çerçevesinde tabiatın genel kabul görmüş kanunları toplumların yapısında da bulunmaktadır. Bu kanunlar toplumsal düzen için de geçerli olup tabiatın kanunları ve yöntemleri sosyal ve siyasal sorunların çözümünde de kullanılmalıdır (Yıldırım, 2004, s. 104). Burjuva sınıfının sosyoekonomik şartlarının iyileşmesi ile beraber siyasal alanda kurduğu hâkimiyet bilimsel gelişmelerin önünün açılmasını sağlamıştır (Hobsbawm, 1998, s. 294). Bu gelişme toplumsal değişim ve inançlar üzerinde de değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Ahmet Rıza Bey'in pozitivist düşünceleri üzerinde etkili olan Auguste Comte pozitivismi bu şartlar altında gelişmiş ve yayılmıştır.

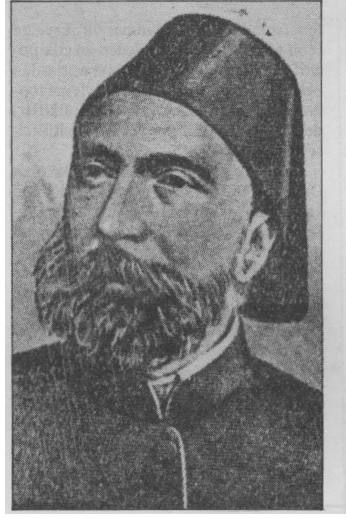
Pozitivist düşüncenin bilimsel metotlara olan bağlılığı ve tarafsız davranma çabası yani bir kanun ve nizam ile hareket etmesi Avrupa dışındaki toplumlarda da ilgi uyandırmıştır. Osmanlı Devleti'nin sorunlarına çözüm arayışları dönemin pek çok aydınında olduğu gibi Ahmet Rıza Bey'de de görülmektedir. Bu arayış süreci daha evvel tanışmış olduğu pozitivist düşünce ile beslenmiştir. Fakat Ahmet Rıza Bey'in dönemine gelmeden evvel de Osmanlı Devlet adamlarının pozitivist düşünce ile tanıştıkları görülmektedir. XIX. yüzyılın düşünürleri düşüncelerini, kendi toplumları haricindeki toplumların sorunları için de bir reçete olarak görmüşlerdir. Bu çerçevede Avrupa'nın gerisinde kalan Osmanlı Devleti'nin yenileşme çabaları bu düşünürlerin dikkatini çekmiştir.

Auguste Comte, 4 Şubat 1858 tarihinde Osmanlı Devleti'nin ıslahat çalışmalarında yol gösterici bir mektubu bu maksatla Mustafa Reşid Paşa'ya göndermiştir. Yine kırk pozitivist tarafından imzalanarak 26 Ağustos 1877 tarihinde Mithat Paşa'ya gönderilen bir layiha aynı maksadı taşımaktadır (Ortaylı, 1985, s. 31). Comte gönderdiği mektupta Türk toplumunun pozitivismine yatkın bir toplum olduğunu, İslam dininin gerçekliğe Katoliklikten daha yakın ve halkın ihtilallerden doğan sarsıntılardan uzak yozlaşmamış bir dine mensubiyetinden özellikle bahsetmiştir (Ortaylı, 1985, s. 32). Comte, Mustafa Reşid Paşa'nın başta kendisi olmak üzere Müslümanların pozitivismi kabul etmeleri hâlinde şu sonuçların ortaya çıkacağını izaha çalışmıştır: İmkânsız olarak gördüğü siyasi bir birliğin kurulması arzusu son bulacak, Osmanlı Devleti'nin kaçınılmaz olan bölünme ve parçalanmasına hayflanılmayacak ve devletlerin sınırlarının küçülmesi ise doğal bir sonuç olarak görülecektir (Ortaylı, 1985, s. 32). Ayrıca İslam dininin pozitivismin hakimiyetine Katolikliğe göre daha uygun olduğu da Mustafa Reşit Paşa'ya iletilmiştir (Comte, 2012, ss. 36-37).

Solda Auguste Comte, sağda Mustafa Reşit Paşa (Ortaylı, 1985, s. 31)

Mithat Paşa'ya gönderilen layihada da aynı düşünceler dile getirilmekte ve pozitivistlerin kabulü istenmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin idare ettiği milletler üzerinden iç işlerine müdahale edilmesi ve azınlık hakları gibi konular üzerinden suçlanması yine bu layihada eleştirilmektedir (Ortaylı, 1985, s. 32). Mithat Paşa ise bu tarihlerde Avrupa'da bulunmaktadır. Pozitivistlerin gönderdikleri layihaya karşılık kaleme aldığı mektupta kendilerine teşekkür eden Mithat Paşa temel maksadını izah ettikten sonra Avrupa'yı Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmakla suçlayarak şikâyetini dile getirmiştir (Ortaylı, 1985, s. 34).

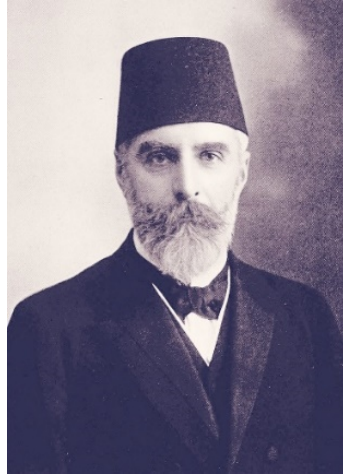

Mithat Paşa (Ortaylı, 1985, s. 32)

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma çabaları doğrultusunda kendi fikir ve düşüncelerini reçete hâlinde sunan sadece pozitivistler olmamıştır. Avrupa'dan kaçmak zorunda kalan düşünür ve politikacılardan görevli olarak davet edilen birçok bürokrat ve düşünür kadar pek çok kimsenin benzer girişimleri olmuştur. Osmanlı aydınının devletin yenileşme çabalarına kaynak olarak gördüğü Batı medeniyeti bu tür gelişmelerin Osmanlı toplumuna geçişini kaçınılmaz kılmıştır. Osmanlı aydını ya eğitim amacıyla yada muhalif olması nedeniyle Avrupa'da bulunduğu süre zarfında yüz yüze geldiği yani algısal bir deneyim yaşadığı Batı kökenli fikir hareketleri çerisinde Fransız pozitivistlerine daha yakın durması bir çok nedene bağlanabilir. Bu nedenlerin başında iki devlet arasındaki askeri, siyasi, diplomatik ve benzeri pek çok alanda olmak üzere yürütülen ilişkilerin diğerlerine oranla daha yoğun olması ve Osmanlı aydınının yapmak istediği yeniliklerin kaidelerini pozitivist düşünce programında bulabilmelerinden ileri geldiğini söyleyebiliriz (Işın, 1985, s. 353).

Ahmet Rıza Bey'in Fikirlerinde Pozitivism ve Din

Pozitivism düşüncesinin Osmanlı aydını üzerindeki etkileri Ahmet Rıza Bey öncesinde de görülmektedir. Buna Beşir Fuad'ın siyasi açıdan olmasa da tabiat bilimleri açısından pozitivistlere olan ilgisi örnek olarak verilebilir (Kabakçı, 2008, s. 44). Ahmet Rıza Bey, genç yaşta Batılı düşünce ve fikirlere açık şekilde yetişmiş, memleketin sorunlarına muhtelif yöntemler ile çözüm arayışları içerisinde olmuştur. Onun pozitivism ile tanışma serüveni ise Paris'e gitmeden evvel İstanbul'da Dr. Robinet isminde Auguste Comte hakkında eserler kaleme alan birinin kitabını 1877 yılında okuması ile başlamıştır (Mardin, 2014, s. 179). Bu okumalar, zaman içerisinde giderek derinlik kazanmıştır. Paris'e geldikten sonra pozitivistlerle daha yakından ilgilenme fırsatı bulmuştur. Üstat olarak nitelendirdiği Pierre Laffitte'in verdiği pozitivism derslerine Paris'te devam etmiştir (Malkoç, 2010, s. 97). Osmanlı Devleti gibi devletlerin sorunlarına pozitivist yaklaşımlarla yani kanun ve kurallar çerçevesinde çözüm bulunacağına inancı pozitivistler ile yakınlaşmasını daha da artırmış, bir müddet sonra da pozitivistlerin kurduğu cemiyete kayıt olmuştur (Ebûzziya, 1989, s. 124).

Ahmet Rıza Bey (Rıza, 1982, s. ix)

Ahmet Rıza Bey, Sultan İkinci Abdülhamit'e devletin ve toplumun sorunlarının çözümüne ilişkin sunduğu raporlarda pozitivist düşünceye dayalı olarak hareket etmiştir. Bu çerçevede onun şu tespitleri dikkat çekicidir. Aynı şartlar içerisinde bulunan bir sebep daima aynı sonucu ortaya çıkarır. Şimdiye kadar başımıza gelen belaların ortaya çıkışı ve tekrar etmesinin en büyük nedeni, o belayı meydana getiren hastalığın aranmaması ya da gizlenmesi hatalarıdır (Korlaelçi, 2018, s. 188).

Osmanlı Devleti'nin modernleşmesi sürecinde pozitivist düşüncenin yeri ele alındığı zaman Ahmet Rıza Bey'in rolü inkâr edilemez (Korlaelçi, 2001, s. 215). Onun teklifi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin isminin belirlenmesi sürecinde dahi pozitivist düşüncelerin etki görülmüştür (Korlaelçi, 2001, s. 215). Ahmet Rıza Bey, Paris'te *Meşveret* isimli bir gazete çıkararak siyasi ve felsefi fikirlerini burada neşretmiştir. Bu gazete Osmanlı topraklarına gizli yollardan sokulmuş ve pozitivist fikirlerin yayılmasında etkili olmuştur (Özkan, 2014, s. 934).

Ahmet Rıza Bey'in düşünceleri üzerinde pozitivistizmin etkileri açık bir şekilde görülmektedir. Ahmet Rıza Bey'in zihnindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düzenleyici organizasyon vazifesinden tutalım onun toplumsal ve dini görüşlerine kadar birçok noktadan bu görülebilmektedir. Bilim ve bilimin tarif ettiği yol başarabilmek için yegâne çare olarak görülmektedir. Ahmet Rıza Bey pozitivistizm üzerine eleştirel bir yaklaşım ortaya koymak ya da tartışmadan ziyade siyasi ve toplumsal sorunların pozitivistizmin gösterdiği yoldan çözümüne odaklanmıştır (Bruhl, 1970, s. 288). Kendisi sadece Fransız pozitivistleri ile değil İtalyan, İngiliz ve Macar pozitivistleri ile de irtibat içerisinde olmuş, zaman zaman yazılarında bunu dile getirmiştir (Bruhl, 1970, s. 290). Ahmet Rıza Bey'in düşüncelerine hâkim olan pozitivistizm penceresinden bakıldığı takdirde o İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni pozitivistizmin nizam içerisinde ilerleme düsturu ile meşrutiyetin ilanını sağlayan bir organizasyon olarak gördüğü düşünülmektedir (Bruhl, 1970, s. 290). Fakat aynı amaç etrafında birleştiği İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin diğer önde gelen isimleri, mensubu oldukları toplum ile ilişki kurabilmek adına İslami söylemleri bir araç olarak kullanmak zorunda kalmışlardır. Bu söylemler karşısında Ahmet Rıza Bey'in savunduğu pozitivistizmin tutunabilmesi mümkün değildir. Fakat Ahmet Rıza Bey, bu durum karşısında pozitivist düşüncelerinden vazgeçmemekle beraber düzenin sağlanabilmesi adına dinin varlığını zaruri görmüş ve İslam'ı savunmuştur.

Din mefhumu birey, aile ve toplum üzerinde oldukça güçlü bir etkiye sahiptir. İnsanın hayat anlayışını belirlemede en fazla beslendiği kaynak dindir (Sezen, 1988, s. 36). Toplumun belli bir dünya görüşü etrafında toparlanması ve inanan insanlara bir yaşam tarzı sunması bakımından din önemlidir (Aydın, 1987, s. 6). Bunda etkili olan temel sebep dinin toplumsal düzenin sağlanmasında da büyük bir

rol oynamasıdır. Din sadece birey ve toplumun üzerinde değil kurumsal yapıların üzerinde de önemli sayılabilecek etkiye sahiptir.

Ahmet Rıza Bey'in dinî görüşleri üzerinde Auguste Comte'un fikirlerinin etkili olduğu görülmektedir. Bu pencereden bakıldığı zaman pozitivism kendisinden önceki bütün dinleri tam olarak reddetmemekle birlikte bilimi öne çıkarmaktadır. Pozitivizmin tarif ettiği din anlayışına göre toplumun dinsiz olamayacağı, gelenekleri ve geçmişi anlaşılır kılan şeyin din olduğu, toplumsal otoritenin temelini oluşturan mefhum olarak ahlaki disiplin ve adaleti korumanın da din ile sağlanacağı fikirleri dinî müesseseyi önemli hâle getirmektedir (Murteza Korlaelçi, 2018, s. 19). Buradan anlaşılmaktadır ki pozitivism dini düzen sağlayıcı bir unsur olarak görmektedir. Ahmet Rıza Bey'in fikirlerinde pozitivism bu yönünün etkili olduğu görülmektedir. Ona göre dinin en mühim vazifesi birleştirici ve uzlaştırıcı olmasıdır.

Ahmet Rıza Bey'in din üzerine düşünceleri kaleme aldığı ilk yazılarında görülür. İslam dininden hareketle dinin toplumu birlik içerisinde tutmasından bahsederken İslamiyet'in toplumu birleştirici ve düzenleyici sistematüğünü savunduğu görülmektedir (Rıza, 1988, s. 62). Fakat Ahmet Rıza Bey'in dinî görüşlerinde zaman zaman değişimler görülmektedir. Özellikle pozitivist düşünce etkisinde kız kardeşine yazdığı mektuplarda dinine karşı olan tavrında bunu görebiliyoruz. Bu mektuplarda kullandığı şu ifadeler dikkat çekmektedir;

Çocukluklardan vazgeç, namaz kılacağım diye ayaklarımı üşütme, namazma, orucuna itirazın ara sıra yazdığım şeyler biliyorum ki gücüne gidiyor, seni hiddetlendiriyor. Fahireciğim seni, anlamayarak okuduğun Kur'an'dan, dünyadan ve ne olduğunu bilmeyerek inandığım cennetten, hâsılı itikadında ne kadar mukaddes şey varsa hepsinden ziyade severim (Murteza Korlaelçi, 2018, s. 51).

Ahmet Rıza Bey'in dinî düşüncelerindeki bu pozitif etkilere rağmen yazılarında İslam'ı savunduğu da gözden kaçırılmamalıdır (Ebûzziya, 1989, s. 126).

Positivism ile İslam dini arasında bir bağ kurmaya çalışan Ahmet Rıza Bey, Comte'un Mustafa Reşid Paşa'ya yazdığı mektupta yer alan fikirlere benzer bir biçimde İslamiyet'in Hristiyanlıktan daha çok pozitivism'e yakın olduğunu ortaya koymuştur (Çavdar, 2008, s. 66). Ahmet Rıza Bey'e göre dinler arasında İslam dini en mükemmel, en makul, sosyal hak ve adaleti tanıyan ve sosyal değerlere sahip tek dindir (Ebûzziya, 1989, s. 126). Buradan da anlaşılmaktadır ki Ahmet Rıza Bey, dini bir engel değil toplumsal düzelmeye için bir araç olarak görmektedir. İslam dinini sosyal ve toplumsal muhtevaya sahip naslarından istifade ederek ortaya koyduğu fikirleri temellendirmeye çalışmıştır. Ahmet Rıza Bey'in Sultan İkinci Abdülhamit'e sunduğu raporlarda dinî deliller ile yol gösterme çabası onun fikirlerinin Comte'un yaklaşımı ve düşünceleri beslendiğini ortaya koymaktadır. Eğitim konusunda da görüş ve düşüncelerini izah ederken İslam'a uygun bir şekilde temellendirmesi, bu husustaki faydacı yaklaşımını ortaya koymaktadır (Topuz, 2023, s. 461). O eğitim ve bilimin bütün sorunların çözümü olacağına inancını sürekli olarak ortaya koymuştur.

Ahmet Rıza Bey dini ahlak ve adalet olarak anlatmaya çalışmaktadır. Osmanlı Devleti'nin mücadele ettiği emperyalist güçlere karşı İslam'ı savunurken ortaya koyduğu tavrın temelinde de bu vardır (Malkoç, 2017, s. 123). Ahmet Rıza Bey'in dinî görüşlerine de yer verdiği ve 1922 yılında Paris'te Fransızca basılan *La Faillite Morale de la Politique Occidentale en Orient* isimli eseri İslam'a ve dine yönelik düşüncelerindeki değişimi de göstermektedir. Özellikle kadın hak ve menfaatleri konusunda İslam dininin kazandırdıklarından bahisle bu kazanımların İslam medeniyeti sayesinde ortaya çıktığını ifade etmiştir (Rıza, 1982, s. 186). O bu düşünce ve fikirleri ile Batı karşısında mensubu olduğu toplumu ve o toplumun medeniyet mefhumuna katkılarını da yine İslam dini üzerinden savunmuştur. Toplumsal geri kalmışlığın temel sebeplerini izah etmeye çalışırken kadınların eğitimsiz kalmasını önemli bir etken olarak ortaya koymuştur (Rıza, 1324, s. 17).

Ahmet Rıza Bey dinî görüşlerini sadece İslam dini üzerinden ortaya koymamıştır. O Hristiyanlık üzerinden de verdiği örnekler ile toplumu birbirine bağlayan unsurun sadece din olamayacağını savunmuştur. Burada aynı dine mensup olmalarına karşın Katolikler, Protestanlar ve Ortodoksların dahi birbirleriyle çatışma hâlinde olduklarını ortaya koymuş, insanların arasındaki sorunun çözüm yolu olarak pozitivismi işaret etmiştir (Rıza, 1982, s. 47). Aslında Ahmet Rıza Bey'in dinî düşüncelerinin temelinde din ve bilim arasında kurduğu pozitif ilişki vardır. İslam medeniyetinin geçmiş asırlardaki büyüklüğüne işaret etmiş, bunun arka planında ise İslam'ın beşikten mezara kadar ilim öğrenmeyi ve araştırmayı emretmiş olmasına bağlamıştır (Murteza Korlaelçi, 1992, s. 54). O zaman zaman dini toplumsal bir pekiştirici olarak görmüş, gelişmenin önünde bir engel olarak görmemiştir.

İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi süreci incelendiği zaman siyasi atmosfere uygun olarak dinî referansların kullanıldığı görülmektedir. Ahmet Rıza Bey de bu şartlar içerisinde mücadelesini sürdürdüğü için İslam'ın savunduğu bazı prensipleri savunmuştur. Bunlar geçmişe verilen değer, bol bol okumak ve ruhbanlık olarak tarif edilen Allah ile kul arasında birinin varlığının kabul edilmemesi gibi prensiplerdir (Rıza, 1982, ss. 118-132). Bu durum Ahmet Rıza Bey'in fikrî değişiminden ziyade topluma nüfuz edebilmenin gereği gibi görünmektedir.

Ahmet Rıza Bey'in din anlayışı körü körüne bir bağlılığı kabul etmemektedir. O İslam'ın bilimsel yönüne dikkat çekerek taassuptan kurtulmak gerektiği, bunun da eğitim ile olacağına inancını ortaya koymaktadır. Toplumun bilgisizlik ve cehaletinden istifade etmeye çalışan din tüccarlarına karşı tavrını belirterek uyanık olunması gerektiğini fikirleri arasında izah etmektedir. Tekkeleri ve şeyhleri toplumun zayıf yönlerinden beslenerek ahlak ve fikir yapısını bozan bir unsur olarak değerlendirerek bunların fitneye neden olduklarını belirtmiştir (Mardin, 2014, s. 187). Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlığının arkasında yatan sebebin de din anlayışındaki geleneksel yaklaşımlardan kaynaklandığını savunmuştur. Ahmet Rıza Bey'in bu fikir ve düşüncelerinin temelinde pozitivismin bilime yaptığı vurgu ile beraber dönemin şartları incelendiği zaman İslam dünyasının İslam'ın belirttiği yolda bilimsel gelişmeleri yakalayamamış olması yatmaktadır.

SONUÇ

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile beraber Ahmet Rıza Bey ve mensubu olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti istediğini elde etmiştir. Fakat fikir ve düşünce noktasından bakıldığı zaman Ahmet Rıza Bey'in düşünceleri uygulama sahası bulamamıştır. Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde devletin içinde bulunduğu şartlar buna imkân vermemiştir. Bunun nedenlerinden biri de Ahmet Rıza Bey'in fikirlerini ortaya koymada gösterdiği başarıyı siyasi arenada gösterememiş, iz bırakamamış olmasına bağlayabiliriz. Pozitivismin dine bakışını pragmatik bir yaklaşım olarak değerlendirebilirsek Ahmet Rıza Bey'in dinî görüşlerini de daha iyi anlamış oluruz.

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesi ile beraber Ahmet Rıza Bey'in pozitivist düşünce yaklaşımları yeni Türk devletinin kuruluş sürecinde kendini kısmen hissettirmiştir. Özellikle toplumsal sorunların çözüm yolunun bilim ve eğitimden geçtiğinin anlaşılması, kadın hak ve menfaatlerinde ciddi kazanımların edinilmesi Ahmet Rıza Bey'in savunduğu düşüncelerin izleri olarak tarif edilebilir. Ahmet Rıza Bey, birey ya da belli bir grup için değil toplumun tamamı için kurtuluş yolu olarak bilimsel gelişmeleri işaret etmiştir. Bu hususta dinî görüşlerini de hep bilimsel argümanlar ile desteklemiştir. İslam dini üzerinden verdiği örnek ya da ortaya koyduğu düşüncelerinde İslam'ın bilime verdiği ehemmiyeti vurgulamıştır. O Batı'dan bilimsel gelişmelerin aktarılmasını savunurken toplumsal değerlerin korunması gerektiğini vurgulamıştır. Pozitivizme ve onun tarif ettiği çözüm yollarına en yakın olan dinin Comte'un de işaret ettiği şekilde İslam dini olduğunu savunmuştur. Başlangıçta dinî düşüncelerindeki keskin ve ötekileştirici dil zamanla daha ılımlı hâle gelmiştir.

SUMMARY

With the declaration of the Second Constitutional Monarchy, Ahmet Rıza and the Committee of Union and Progress, of which he was a member, achieved their target. However, given his viewpoint and thoughts, it is seen that Ahmet Rıza's thoughts did not find a field of application. During the modernization process of the Ottoman Empire, the conditions of the state did not allow such improvements to be implemented. One reason for the failure of the empire's modernization efforts was that Ahmet Rıza was less successful in the political field than in articulating his ideas, preventing him from achieving notable success in politics. If we evaluating the positivist view of religion as a pragmatic approach would enhance our understanding of Ahmet Rıza's religious thoughts.

When the process of the declaration of the Second Constitutional Monarchy is analyzed, it is seen that religious references were used in accordance with the political atmosphere. Since Ahmet Rıza continued his struggle within these conditions, he defended some of the principles advocated by Islam. These principles include the value of the past, reading widely, and not accepting the existence of a person between God and the individual, which is described as spirituality.

With the withdrawal of the Ottoman Empire from the stage of history, Ahmet Rıza's approach to positivism partially caused his thoughts to be felt during the establishment of the new Turkish state. In particular, the understanding of solving social problems through science and education, and the achievement of serious gains in women's rights and interests can be described as traces of Ahmet Rıza's thoughts. Ahmet Rıza pointed out scientific developments as a way of salvation not for the individual or a certain group but for the whole society. In this regard, he always supported his religious thoughts with scientific arguments and emphasized the importance that Islam gives to science in the examples he gave or the ideas he put forward through the religion of Islam. While advocating the transfer of scientific developments from the West, Ahmet Rıza also emphasized the need to protect the social values of the society. Therefore, he argued that the religion closest to positivism and the solutions described by positivism was Islam, as pointed out by Comte. The initial harsh and alienating language in his religious thoughts became more moderate over time.

Makale Bilgileri		Article Information	
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından Muafır.	Ethics Committee Approval:	Exempt from the Ethics Committee Decision.
Katılımcı Rızası:	Araştırmanın herhangi bir katılımcısı bulunmamaktadır.	Informed Consent:	There is no probable possibility of research.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.	Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.	Conflict of Interest:	The authors declare no conflict of interest.
Telif Hakları:	Telif hakkına sebep olacak bir materyal kullanılmamıştır.	Copyrights:	No material subject to copyright is included.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. S. (1987). *Din Felsefesi [Philosophy of Religion]*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Bruhl, L. L. (1970). *Auguste Comte Felsefesi ve Sosyolojisi* (Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Çev.). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Comte, A. (2012). *İslamiyet ve Pozitivizm* (Ö. Gözel, Çev.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Çavdar, T. (2008). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950 [Turkey's History of Democracy 1839-1950]*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Ebüzziya, Z. (1989). Ahmed Rıza Bey. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 2, ss. 124-127). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Frolov, İ. (1991). *Felsefe Sözlüğü [Dictionary of Philosophy]* (Aziz Çalışlar, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Gökberk, M. (1980). *Felsefe Tarihi [History of Philosophy]*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Göle, N. (2000). *Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine [Hybrid Patterns on Islam and Modernity]*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1993). *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar [Encyclopedia of Philosophy Concepts and Currents]*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hobsbawm, E. (1998). *The Age of Capital 1848-1875*. London: Abacus.
- Işın, E. (1985). Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm. İçinde *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (C. 2, ss. 352-362). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kabakçı, E. (2008). Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve Türk Sosyolojisine Etkisi [The Introduction of Positivism to Turkey and Its Impact on Turkish Sociology]. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (11), 41-60.
- Korlaelçi, Murtaza. (2001). Pozitivist Düşüncenin İthali. İçinde Mehmet Ö. Alkan (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (C. 1). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Korlaelçi, Murteza. (1992). Ahmed Rıza (1859-1930). *Felsefe Dünyası*, (4), 47-58.
- Korlaelçi, Murteza. (2018). *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi [Introduction of Positivism in Turkey]*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Malkoç, E. (2010). Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza Yaşamı ve Düşünce Dünyası. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (11), 93-162.
- Malkoç, E. (2017). *Ebü'l Ahrâr Ahmet Rıza Bey Bir Pozitivistin Hayatı Yazışmaları ve Düşünce Dünyası [Ahmet Rıza Bey, A Positivist's Life, Correspondence and World of Thought]*. İstanbul: Der Yayınları.
- Mardin, Ş. (2014). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908 [Political Ideas of Young Turks 1895-1908]*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1985). Mustafa Reşit ve Mithat Paşalarla Auguste Comte ve Pozitivistler [Mustafa Reşit and Mithat Pashas, Auguste Comte and the Positivists]. *Tarih ve Toplum*, (30), 30-34.
- Özkan, K. (2014). Türk Modernleşmesinde Pozitivizmin Bilim Algısı Algısı [Positivism's Perception of Science in Turkish Modernization]. *Belgi Dergisi*, (7), 923-951.
- Raymond, A. (2000). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri* (Korkmaz Alemdar, Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Rıza, A. (1324). *Vazife ve Mesuliyet*. Paris.
- Rıza, A. (1982). *Batı'nın Doğu Politikasının Ahlâken İflası [The Moral Bankruptcy of the West's Eastern Policy]* (Ziyad Ebüzziya, Çev.). İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Rıza, A. (1988). *Meclis-i Mebusan ve Ayân Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları [Memoirs of Ahmed Rıza Bey, the Speaker of the Majlis-i Mebusan and Ayân]*. İstanbul: Arba Yayınları.

- Sezen, Y. (1988). *Sosyoloji Açısından Din [Religion in terms of Sociology]*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Topuz, M. (2023). Ahmet Rıza "Pozitivizm Din Merkezîyetçilik ve Anti-Müdahale" [Ahmet Rıza 'Positivism, Religious Centralization and Anti-Intervention']. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (51), 454-472.
- Yıldırım, E. (2004). Türk Sosyolojisinde Pozitivizm: Bilginin Sosyolojik Tasarımı (1908-1945) [Positivism in Turkish Sociology: The Sociological Design of Knowledge (1908-1945)]. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 107-130.